

1. FEJEZET

LOGIKA, DIALEKTIKA, FILOZÓFIA ÉS RETORIKA

Az ókori retorikának szentelt „emlékeztetőjében” Roland Barthes helyesen állapította meg, hogy „a retorikát mindig is a vele rokon területekkel (grammatikával, logikával, poétikával, filozófiával) folytatott strukturális játékan keresztül kellett olvasni”.¹ Hozzátenném a magam részéről, hogy a retorika helyes besorolásához és pontos definiálásához ugyanígy pontosítani kell kapcsolatát a dialektikával is.

Arisztotelész *Organon*jában a következtetés két fajtáját különítette el, az analitikus és a dialektikus érvelést. Az előbbi miatt, melyet *Első és Második analitikájában* tanulmányozott, tisztelik a filozófia történetében a formális logika atyjaként. De a modern logikusok nem ismerték fel annak jelentőségét, hogy Arisztotelész a *Topikában*, a *Rétorikában* és a *Szofisztikus cáfolatokban* a dialektikus érvelést tanulmányozta, és így az érvelélmélet atyjává is vált.

Analitikájában Arisztotelész az érvényes következtetés formáit tanulmányozta, különösen a szillogizmust, amely lehetővé teszi, hogy adott hipotézisek kapcsolata szükségszerű konklúzióhoz vezessen: ha minden $A = B$ és minden $B = C$, ebből szükségszerűen következik, hogy minden $A = C$. A következtetés a premisszák igazságától vagy hamisságától függetlenül érvényes, de a konklúzió csak akkor, ha a premisszák igazak.

Ez a következtetés jellemezhető azzal, hogy tisztán formális, mivel A , B és C tartalmától függetlenül érvényes (azzal a feltétellel, hogy minden betűhöz minden előfordulásakor ugyanazt az értéket rendeljük), és azzal is, hogy kapcsolatot hoz létre a premisszák és a konklúzió *igazsága* között. Mivel az igazság az állítások feltételezett tulajdonsága volt, az emberek véleményé-

¹ R. Barthes: A régi retorika (Emlékeztető). Fordította Szigeti Csaba. In: *Az irodalom elméletei III.*, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997, 111.

től függetlenül, az analitikus érvelések demonstratívák és személytelenek. De ez nem igaz a dialektikus érvelésekre. Egy érvelés dialektikus, mondja Arisztotelész, ha a premisszái általánosan elfogadott vélekedéseken alapulnak,² ilyenek a mindenki, a többség vagy a szakértők által elfogadott vélemények, utóbbiak közül azok, amelyeket ezek közül mindenki, a többség vagy a legkiválóbbak és a legtekintélyesebbek elfogadnak.³

Bizonyos esetekben az a valószínű, ami általánosan elfogadott, de nem keverhető össze ez a valószínűség a lehetőséggel, ami kiszámítható: az „εὐλογος” (*eulogosz*) szó, amit „általánosan elfogadottnak” vagy „elfogadhatónak” fordítanak, jelentésével ellentétes minőségi aspektussal rendelkezik, ami közelebb van az „észszerű”, mint a „valószerű” kifejezéshez. Hozzáteesszük, hogy a lehetséges csak múltbeli vagy jövőbeli tényekkel vagy eseményekkel foglalkozik, holott a tézisek, amelyeket vitatunk, időtlen minősítésekkel is foglalkozhatnak, olyanokkal, mint „Véges-e a világ vagy végtelen?”, „A demokrácia a kormányzás legjobb formája vagy nem?”

Rögtön láthatjuk, hogy a dialektikus érvelések abból indulnak ki, ami általánosan elfogadott, azzal a céllal, hogy más téziseket fogadtassanak el, olyanokat, amelyek vitatottak vagy azok lehetnek: tehát rábeszélésre vagy meggyőzésre alkalmasak. Nem tartalmaznak érvényes és kényszerítő következtetéseket, csak többé-kevésbé erős *érveket*, amelyek többé-kevésbé meggyőzők, és amelyek sohasem tisztán formálisak. Meggyőző érv az, amivel rábeszéljük a címzettet valamire:⁴ az analitikus érveléssel szemben a dialektikus érvelés nem személytelen, a hallgató lelkére hat. Ebből az következik, hogy világosan el kell

² Aristote: *Topiques. Organon V.* 100a 30–31. Traduction et notes par J. Tricot. Vrin, Paris, 2004. Vö. még 100a 18–20.

³ ἐνδοξον, *éndoixon*, többes szám: *éndoxxa*; uo. 100b 22–24.

⁴ Arisztotelész: *Rétorika* 1356b: „Minthogy a »meggyőző« valaki számára az, és vagy azért meggyőző és hitelt érdemlő, mert rögtön, önmagában nyilvánvaló, vagy mert más meggyőző állítások igazolják, továbbá minthogy egyetlen tudomány sem vizsgál egyedi eseteket [...] ezért a retorika sem azt nézi, ami egy egyénnek [...] valószínű, hanem azt, ami egy bizonyos embercsoportnak.” Fordította Adamik Tamás. Telosz, Budapest, 1999, 34–35.

különíteni az analitikus és a dialektikus érvelést. Az egyik az igazságon, a másik a véleményen alapszik. Mindkét terület más-fajta diskurzust követel: éppen olyan hiba volna, ha a matematikustól a hatáskeltő érvelést is elfogadnánk, mint az, ha a szónoktól tudományos bizonyítást követelnénk.⁵

Ebben találhatjuk Petrus Ramus újszerűségét, de azt a tévedését is, amely végzetes volt a retorika számára. A *trivium*ból, a beszéd művészetéből kiindulva (*artes disserendi*) a grammatikát úgy határozta meg, mint a jó (azaz a helyes) beszéd művészetét, a dialektikát, mint a jó következtetés művészetét, és a retorikát, mint a szép beszéd művészetét, a nyelv választékos és ékesszólo használatát.⁶

A dialektikát úgy tekintve, mint „minden dolog feltalálásának és megítélésének általános művészetét”,⁷ úgy véli, hogy „csak egy kizárólagos módszer létezik, Platóné és Arisztotelészé, [...] ez a módszer található meg Vergilius és Cicero, Homérosz és Démoszthenész műveiben, ez irányítja a matematikát, a filozófiát, az emberek ítéleteit és viselkedését”.⁸

Hevesen elutasítja az analitikus és dialektikus ítéletek arisztotelészi megkülönböztetését, igazolva ezzel saját megközelítését is:

„legyenek bár az ismert dolgok közül egyesek szükségszerűek és tudományosak, mások lehetségesek és vitathatók, minden esetben igaz, hogy mint ahogy a látás is *egy* és ugyanaz minden szín érzékelésekor, legyenek azok változók vagy változatlanok, ugyanígy a megismerés művészete, a Dialektika vagy a Logika is *egy* és ugyanazon tan, mely minden dolog megismerésére szolgál...”⁹

⁵ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, I. könyv, 1094b 25–28. Fordította Szabó Miklós. Európa, Budapest, 1987, 7.

⁶ Vö. P. Ramus: *Dialectique* (1555). M. Dassonville kritikai kiadása, Genève, Droz, 1964, 61.

⁷ Uo. 50. Előszó II.

⁸ Uo. 25. (Idézet a *Scholae in liberales artes* előszavából.)

⁹ Uo. 62. (*Dialectique*, L. I. 3–4.)